

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2024-yil 4-son

VOLUME 4 / ISSUE 4 / 2024

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.4.4.

Crossref
Content
Registration

ISSN: 2181-1938

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

“Yurisprudensiya” –
“Юриспруденция” – “Jurisprudence”
huquqiy ilmiy-amaliy jurnali O‘zbekiston
matbuot va axborot agentligi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda
1140-sonli guvohnoma bilan davlat
ro‘yxatidan o‘tkazilgan.

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi
Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya
komissiyasi jurnallari ro‘yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent
davlat yuridik universitetiga tegishli.
Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal
materiallaridan foydalanish, tarqatish
va ko‘paytirish muassis ruxsati bilan
amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

Muharrirlar:

Sh. Jahonov, Y. Yarmolik, E. Mustafayev,
K. Abduvaliyeva, Y. Mahmudov,
M. Sharifova

Musahhih:

S. Rasulova

Texnik muharrir:

U. Sapayev

Dizayner:

D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahri,
Sayilgoh ko‘chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387

Jurnal 23.08.2024-yilda bosmaxonaga
topshirildi. Qog‘oz bichimi: A4.
Shartli 23,48 b.t. Adadi: 100.
Buyurtma raqami: 133.

TDYU bosmaxonasida chop etildi.

© Toshkent davlat yuridik universiteti

BOSH MUHARRIR

B. Xodjayev – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va
innovatsiyalar bo‘yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

BOSH MUHARRIR O‘RINBOSARI

J. Allayorov – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy
boshqarmasi boshlig‘i, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori,
dotsent

MAS‘UL MUHARRIR

N. Ramazonov – Toshkent davlat yuridik universiteti O‘zbek tili
va adabiyoti kafedrasini mudiri, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa
doktori, dotsent

TAHRIR HAY‘ATI A‘ZOLARI

J. Blum – Boston kolleji Huquq maktabi professori, huquq doktori
(Boston, AQSH)

M. Vishovatiy – Gdansk universiteti professori (Gdansk, Polsha)

A. Hoshimxonov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti,
yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

M. Axmedshayeva – Toshkent davlat yuridik universiteti professori,
yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

X. Xayitov – O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi
Davlat boshqaruvi akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori
(Toshkent, O‘zbekiston)

I. To‘raboyev – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti v.b.,
yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

S. Xolboyev – O‘zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi
huzuridagi Sudyalari oliy maktabi dotsenti, yuridik fanlar nomzodi
(Toshkent, O‘zbekiston)

N. Raxmonkulova – Jahon iqtisodiyoti va diplomatiyasi universiteti
dotsenti, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

Z. Esanova – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik
fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

J. Ne‘matov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori,
yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

M. Kurbanov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, yuridik
fanlar bo‘yicha falsafa doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

R. Kuchkarov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti v.b.,
filologiya fanlari nomzodi (Toshkent, O‘zbekiston)

**УЧРЕДИТЕЛЬ: ТАШКЕНТСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЮРИДИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

Правовой научно-практический журнал «Юриспруденция – Yurisprudensiya – Jurisprudence» зарегистрирован Агентством печати и информации Узбекистана 22 декабря 2020 года с удостоверением № 1140.

Журнал включён в перечень журналов Высшей аттестационной комиссии при Министерстве Высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан.

Авторские права принадлежат Ташкентскому государственному юридическому университету. Все права защищены. Использование, распространение и воспроизведение материалов журнала осуществляется с разрешения учредителя.

Реализуется по договорной цене.

Редакторы:

Ш. Жахонов, Е. Ярмолик,
Э. Мустафаев, К. Абдувалиева,
Й. Махмудов, М. Шарифова

Корректор:

С. Расулова

Технический редактор:

У. Сапаев

Дизайнер:

Д. Ражапов

Адрес редакции:

100047. Город Ташкент,
улица Сайилгох, 35.
Тел.: (0371) 233-66-36 (1169)

Веб-сайт: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Подписной индекс: 1387

Журнал передан в типографию
23.08.2024.

Формат бумаги: А4.

Усл. п. л. 23,48. Тираж: 100 экз.

Номер заказа: 133.

Отпечатано в типографии ТГЮУ.

© Ташкентский государственный
юридический университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Б. Ходжаев – доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе и инновациям Ташкентского государственного юридического университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Ж. Аллаёров – доктор философии по юридическим наукам, доцент, начальник управления по науке Ташкентского государственного юридического университета

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Н. Рамазонов – доктор философии по филологическим наукам, доцент, заведующий кафедрой узбекского языка и литературы Ташкентского государственного юридического университета

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ

Дж. Блум – доктор права, профессор Школы права колледжа Бостона (Бостон, США)

М. Вишоватый – профессор Гданьского университета (Гданьск, Польша)

А. Хошимхонов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

М. Ахмедшаева – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Х. Хаитов – доктор юридических наук, профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

И. Турабоев – доктор философии по юридическим наукам, и.о. доцента Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

С. Холбоев – кандидат юридических наук, доцент Высшей школы судей при Верховном судейском совете Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

Н. Рахмонкулова – доктор юридических наук, доцент Университета мировой экономики и дипломатии (Ташкент, Узбекистан)

З. Эсанова – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ж. Нематов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

М. Курбанов – доктор философии по юридическим наукам, доцент (Ташкент, Узбекистан)

Р. Кучкаров – кандидат филологических наук, и.о. доцента Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

**FOUNDER: TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF LAW**

“Yurisprudensiya” –
“Юриспруденция” – “Jurisprudence”
legal scientific and practical journal
was registered by the Press and Infor-
mation Agency of Uzbekistan on De-
cember 22, 2020 with certificate No.
1140.

The journal is included in
the list of journals of the Higher
Attestation Commission under the
Ministry of Higher Education, Science
and Innovations of the Republic of
Uzbekistan.

Copyright belongs to Tashkent
State University of Law. All rights re-
served. Use, distribution and reproduc-
tion of journal materials are carried
out with the permission of the founder.

Agreed-upon price.

Editors:

Sh. Jakhonov, Y. Yarmolik, E. Mustafaev,
K. Abduvalieva, Y. Makhmudov,
M. Sharifova

Proofreader:

S. Rasulova

Technical editor:

U. Sapaev

Designer:

D. Rajapov

Editorial office address::

100047. Tashkent city,
Sayilgokh street, 35.
Phone: (0371) 233-66-36 (1169)

Website: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Subscription index: 1385.

The journal is submitted to the Printing
house on 23.08.2024.

Paper size: A4.

Cond. p.p. 23,48. Unit: 100.

Order: 133.

Published in Printing house of TSUL.

© Tashkent State University of Law

CHIEF EDITOR

B. Xodjaev – Deputy Rector for Scientific Affairs and Innovations of
Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

DEPUTY EDITOR

J. Allayorov – Head of the Scientific Department of Tashkent State
University of Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences, Associate
Professor

EXECUTIVE EDITOR

N. Ramazonov – Head of the Department of Uzbek Language and
Literature of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy
in Philology, Associate Professor

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

J. Blum – Professor of Law School of Boston College, Doctor of Law
(Boston, USA)

M. Vishovatiy – Professor of the University of Gdańsk (Gdansk,
Poland)

A. Khoshimxonov – Associate Professor of Tashkent State University
of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Axmedshaeva – Professor of Tashkent State University of Law,
Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

X. Xayitov – Professor of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law
(Tashkent, Uzbekistan)

I. Turaboev – Acting Associate Professor of Tashkent State
University of Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences (Tashkent,
Uzbekistan)

S. Xolboev – Associate Professor of the Supreme School of Judges
under the Supreme Judicial Council of the Republic of Uzbekistan,
Candidate of Legal Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

N. Raxmonkulova – Associate Professor of the University of World
Economy and Diplomacy, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

Z. Esanova – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor
of Law (Tashkent, Uzbekistan)

J. Ne'matov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor
of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Kurbanov – Associate Professor of Tashkent State University of
Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

R. Kuchkarov – Acting Associate Professor of Tashkent State
University of Law, Candidate of Philological Sciences (Tashkent,
Uzbekistan)

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ NAZARIYASI VA TARIXI. HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

- 11 **AXMEDSHAYEVA MAVLYUDA AXATOVNA**
Markaziy Osiyo davlatlarida kodekslashtirish jarayoni: ayrim nazariy-huquqiy masalalar
- 20 **AMIROV SANJAR ILYOS O'G'LI**
Tabiiy huquq nazariyasi va uning mohiyati

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 33 **NEMATOV JO'RABEK NEMATILLOYEVICH**
Ma'muriy islohotlar sharoitida oliy ta'lim tashkilotlari faoliyatini ma'muriy-huquqiy jihatdan tartibga solish: ilmiy-nazariy tahlil
- 42 **G'OZIYEV KOZIMBEK JOVLONBEKOVICH**
2030-yilgacha o'tkaziladigan ma'muriy islohotlar davrida oliy ta'lim sohasini rivojlantirishning ma'muriy-huquqiy jihatlari
- 56 **MUSTANOV ILXOM ABDIVALIJONOVICH**
Bank tizimini tashkil etish bo'yicha ayrim xorijiy mamlakatlar tajribasi: qiyosiy-huquqiy tahlil

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 71 **XAZRATQULOV ODILBEK TURSUNOVICH**
"Lex informatica" – raqamli huquqlarni amalga oshirishning kollizion prinsipi sifatida
- 82 **XOSILOV ERKIN DILMUROTOVICH**
Insofsizlik fuqarolik-huquqiy kategoriya sifatida

12.00.04 – FUQAROLIK PROTSESSUAL HUQUQI. XO'JALIK PROTSESSUAL HUQUQI. HAKAMLIK JARAYONI VA MEDIATSIYA

- 94 **ESANOVA ZAMIRA NORMUROTOVNA**
Sud hujjatlarini qayta ko'rish instituti: taftish instansiyasi faoliyati tahlili
- 105 **HABIBULLAYEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH**
Fuqarolik sud ishlarini yuritishda protsessual adolat va protsessual qonuniylikning o'zaro tahlili
- 114 **XUDOYNAZAROV DADAXON AVAZ O'G'LI**
Iqtisodiy protsessda odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslar faoliyatini raqamlashtirish masalalari

12.00.07 – SUD HOKIMIYATI. PROKUROR NAZORATI. HUQUQNI MUHOFAZA QILISH FAOLIYATINI TASHKIL ETISH. ADVOKATURA

- 124 **ABDUXAKIMOV MURODULLO TOG'AYEVICH**
Yer qonunchiligi ijrosini nazorat qilish jarayonida prokuraturaning boshqa davlat organlari bilan o'zaro munosabatlari

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI OLISH. KRIMINOLOGIYA. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

- 140 **NIYOZOVA SALOMAT SAPAROVNA**
Voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlar sabablari

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI151 **BAZAROVA DILDORA BAXADIROVNA**

Jinoiy protsessda shaxs huquqlarining konstitutsiyaviy kafolatlari

170 **IMOMNAZAROV ALISHER HASANOVICH**

Ko'zdan kechirish jarayoni va natijalarni qayd etish bilan bog'liq muammolar tahlili

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

180 **XUN VEYSIN**O'zbekistonda "Bir makon, bir yo'l" tashabbusini amalga oshirishning huquqiy jihatlari:
xitoylik investorlar uchun imkoniyatlar va xatarlar

12.00.12 – KORRUPSIYA MUAMMOLARI

191 **MAJIDOV SHAHZOD ABDIXALIL O'G'LI**Korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar haqida xabar bergan shaxslarni himoya qilish to'g'risidagi qonun
loyihasini takomillashtirish yuzasidan ayrim mulohazalar

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

11 АХМЕДШАЕВА МАВЛЮДА АХАТОВНА

Процесс кодификации законодательства в государствах Центральной Азии:
некоторые теоретико-правовые вопросы

20 АМИРОВ САНЖАР ИЛЁС УГЛИ

Теория естественного права и её сущность

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО. ФИНАНСОВОЕ И ТАМОЖЕННОЕ ПРАВО

33 НЕМАТОВ ЖУРАБЕК НЕМАТИЛЛОЕВИЧ

Административно-правовое регулирование деятельности организаций высшего образования
в условиях административных реформ: научно-теоретический анализ

42 ГОЗИЕВ КОЗИМБЕК ЖОВЛОНБЕКОВИЧ

Административно-правовые аспекты развития сферы высшего образования в период
административной реформы до 2030 года

56 МУСТАНОВ ИЛХОМ АБДИВАЛИЖОНОВИЧ

Опыт отдельных зарубежных стран по организации банковской системы: сравнительно-правовой
анализ

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО. СЕМЕЙНОЕ ПРАВО. МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

71 ХАЗРАТКУЛОВ ОДИЛБЕК ТУРСУНОВИЧ

Lex informatica как коллизионный принцип реализации цифровых прав

82 ХОСИЛОВ ЭРКИН ДИЛМУРОТОВИЧ

Недобросовестность как гражданско-правовая категория

12.00.04 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ТРЕТЕЙСКИЙ ПРОЦЕСС И МЕДИАЦИЯ

94 ЭСАНОВА ЗАМИРА НОРМУРОТОВНА

Институт пересмотра судебных актов: анализ деятельности ревизионной инстанции

105 ХАБИБУЛЛАЕВ ДАВЛАТЖОН ЮЛЧИБЕКОВИЧ

Анализ процессуальной справедливости и процессуальной законности в гражданском
судопроизводстве

114 ХУДОЙНАЗАРОВ ДАДАХОН АВАЗ УГЛИ

Вопросы цифровизации деятельности лиц, содействующих осуществлению правосудия
в экономическом процессе

12.00.07 – СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ. ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР. ОРГАНИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. АДВОКАТУРА

124 АБДУХАКИМОВ МУРОДУЛЛО ТОГАЕВИЧ

Взаимодействие органов прокуратуры с другими государственными органами в процессе
надзора за исполнением земельного законодательства

12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО. КРИМИНОЛОГИЯ. УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

140 НИЯЗОВА САЛОМАТ САПАРОВНА

Причины совершения преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних

12.00.09 – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. КРИМИНАЛИСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКОЕ ПРАВО. СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

151 **БАЗАРОВА ДИЛДОРА БАХАДИРОВНА**

Конституционные гарантии прав личности в уголовном процессе

170 **ИМОМНАЗАРОВ АЛИШЕР ХАСАНОВИЧ**

Анализ проблем, связанных с фиксацией процесса и результатов осмотра

12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

180 **ХУН ВЕЙСИН**

Правовые аспекты реализации инициативы «Один пояс, один путь» в Узбекистане: возможности и риски для китайских инвесторов

12.00.12 – ПРОБЛЕМЫ КОРРУПЦИИ

191 **МАЖИДОВ ШАХЗОД АБДИХАЛИЛ УГЛИ**

Некоторые суждения по совершенствованию законопроекта о защите лиц, сообщивших о коррупционных правонарушениях

CONTENTS

12.00.01 – THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

- 11 **AXMEDSHAEVA MAVLUDA AXATOVNA**
Codification process in Central Asian countries: some theoretical and legal issues
- 20 **AMIROV SANJAR ILYOS UGLI**
Theory of natural law and its essence

12.00.02 – CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW. FINANCE AND CUSTOMS LAW

- 33 **NEMATOV JURABEK NEMATILLOEVICH**
Administrative and legal regulation of the activity of higher education organizations in the conditions of administrative reforms: scientific and theoretical analysis
- 42 **GOZIEV KOZIMBEK JOVLONBEKOVICH**
Administrative and legal aspects of the development of the field of higher education in the period of administrative reforms until 2030
- 56 **MUSTANOV ILKHOM ABDIVALIJONOVICH**
The experience of some foreign countries on the organization of the banking system: a comparative-legal analysis

12.00.03 – CIVIL LAW. ENTREPRENEURSHIP LAW. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- 71 **KHAZRATKULOV ODILBEK TURSUNOVICH**
“Lex informatica” as a principle of conflict for the implementation of digital rights
- 81 **KHOSILOV ERKIN DILMUROTOVICH**
Bad faith as a civil law category

12.00.04 – CIVIL PROCEDURAL LAW. ECONOMIC PROCEDURAL LAW. ARBITRATION AND MEDIATION

- 94 **ESANOVA ZAMIRA NORMUROTOVNA**
Institute for review of judicial documents: an analysis of the activities of the inspection instance
- 105 **KHABIBULLAEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH**
Mutual analysis of procedural fairness and procedural legality in the conduct of civil court cases
- 114 **KHUDOYNAZAROV DADAKHON AVAZ UGLI**
Issues of digitalization of the activities of persons assisting in the implementation of justice in the economic process

12.00.07 – JUDICIARY. PROSECUTOR'S SUPERVISION. ORGANIZATION OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES. ADVOCACY

- 124 **ABDUXAKIMOV MURODULLO TOGAEVICH**
Interaction of prosecutor's offices with other state bodies in the process of supervising the implementation of land legislation

12.00.08 – CRIMINAL LAW, PREVENTION OF OFFENSES. CRIMINOLOGY. CRIMINAL PROCEDURAL LAW

- 140 **NIYOZOVA SALOMAT SAPAROVNA**
Reasons for committing crimes against the sexual integrity of minors

12.00.09 – CRIMINAL PROCEEDINGS. CRIMINOLOGY, INVESTIGATIVE LAW AND FORENSIC EXPERTISE

151 **BAZAROVA DILDORA BAKHADIROVNA**

Constitutional guarantees of individual rights in criminal proceedings

170 **IMOMNAZAROV ALISHER KHASANOVICH**

Analyzing issues related to the review process and recording the results

12.00.10 – INTERNATIONAL LAW

180 **HONG WEIXING**

Legal aspects of the implementation of the "one belt, one road" initiative in Uzbekistan: opportunities and risks for chinese investors

12.00.12 – CORRUPTION PROBLEMS

191 **MAJIDOV SHAKHZOD ABDIXALIL UGLI**

Some considerations for improving the draft law on the protection of persons reporting corruption offenses

Kelib tushgan / Получено / Received: 05.07.2024
Qabul qilingan / Принято / Accepted: 09.08.2024
Nashr etilgan / Опубликовано / Published: 23.08.2024

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.4.4./JLGD4872

UDC: 346.1+004.9(045)(575.1)

IQTISODIY PROTSESSDA ODIL SUDLOVNI AMALGA OSHIRISHGA KO'MAKLASHUVCHI SHAXSLAR FAOLIYATINI RAQAMLASHTIRISH MASALALARI

Xudoynazarov Dadaxon Avaz o'g'li,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Fuqarolik protsessual va iqtisodiy
protsessual huquqi kafedrası o'qituvchisi
ORCID: 0000-0002-1571-1839
e-mail: dadaxon.xudoynazarov92@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada sud eksperti, mutaxassis, tarjimon faoliyati va guvohlar ko'rsatmalarini raqamlashtirish, axborot texnologiyalarining ular faoliyatida tutgan o'rni, raqamlashtirishga oid muammolar hamda yechimlar o'rganildi. Iqtisodiy jarayondagi odil sudlovni ta'minlashda raqamlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalari, dasturlar, ilovalar, elektron (masofaviy) platformalar hamda aloqa vositalarini qo'llash orqali ko'maklashuvchi shaxslar faoliyatini isloh qilish masalalari bo'yicha xalqaro doktrinalar, olimlarning fikr va mulohazalari ko'rib chiqildi. X. Sulaymonova nomidagi Respublika sud ekspertiza markazi tomonidan o'tkazilayotgan ekspertiza tadqiqotlarida ularni qo'llash, sud majlisida videokonferensaloqa rejimida ishtirok etish huquqini amalga oshirish, kar-soqovlar uchun surdo va subtitrlar xizmatlari, tarjimonning tarjima xizmatini taqdim etish, guvoh ko'rsatuvini aniqlash, sud majlislarida masofadan turib ishtirok etishda ekspert xulosasi olish hamda elektron hujjatlarning xavfsiz aylanishini ta'minlash tadqiq qilindi. Amaliy jihatlari, qonunchilikdagi o'zgartirish va qo'shimchalar, shuningdek, sudlov jarayoniga ko'maklashuvchi shaxslar faoliyatida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash hamda raqamlashtirish sohasida xorijiy davlatlar tajribasi qiyosiy tahlil etildi. Maqola yakunida esa amaldagi protsessual qonunchilik hamda sud amaliyotini takomillashtirish yuzasidan xulosa, taklif va tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: ekspert, tarjimon, guvoh, raqamlashtirish, elektron, videokonferensaloqa, sun'iy intellekt, masofaviy, platforma, ilova, dastur.

ВОПРОСЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИЦ, СОДЕЙСТВУЮЩИХ ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ПРАВОСУДИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Худойназаров Дадахон Аваз угли,
преподаватель кафедры «Гражданское процессуальное
и экономическое процессуальное право»
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы цифровизации деятельности судебных экспертов, специалистов и переводчиков, а также показаний свидетелей, роль информационных технологий в этом направлении, проблемы и решения, связанные с цифровизацией. Рассмотрены мировые доктрины, мнения учёных по вопросам реформирования

деятельности лиц, содействующих осуществлению правосудия в экономическом процессе, посредством цифровизации и использования технологий искусственного интеллекта, программ, приложений, электронных (дистанционных) платформ и средств связи, в том числе их применения при экспертных исследованиях, проводимых Республиканским центром судебных экспертиз имени Х. Сулеймановой, реализации права на участие в судебном заседании в режиме видеоконференцсвязи, предоставлении услуг сурдоперевода и субтитров для глухонемых, определении свидетельских показаний, установлении свидетелей, осуществлении перевода переводчиком, получении экспертного заключения, удалённом участии в судебных заседаниях и обеспечении безопасного обращения электронных документов. Проведён сравнительный анализ практических аспектов, последних изменений и дополнений в законодательстве, а также опыта зарубежных стран в области цифровизации и применения современных информационных технологий в деятельности лиц, содействующих судебному процессу. В заключении статьи были даны выводы, предложения и рекомендации по совершенствованию существующего процессуального законодательства и судебной практики.

Ключевые слова: эксперт, переводчик, свидетель, цифровизация, электронный, видеоконференцсвязь, искусственный интеллект, удалённый, платформа, приложение, программа.

ISSUES OF DIGITALIZATION OF THE ACTIVITIES OF PERSONS ASSISTING IN THE IMPLEMENTATION OF JUSTICE IN THE ECONOMIC PROCESS

Khudoynazarov Dadakhon Avaz ugli,
Teacher of the Department of Civil Procedural
and Economic Procedural Law,
Tashkent State University of Law

Abstract. This article examines the activities of court experts, specialists, interpreters, and the digitization of witness testimonies, the role of information technology in their activities, the problems related to digitization, and solutions. It discusses international doctrines, opinions, and observations of scholars on the reform of the activities of assisting persons in ensuring fair justice in economic processes through the application of digitization and artificial intelligence technologies, programs, applications, electronic (remote) platforms, and communication tools. The application of these technologies in expert investigations conducted by the Republican Forensic Examination Center named after X. Sulaymanova, the exercise of the right to participate in court hearings in videoconference mode, the provision of sign language and subtitle services for the hearing-impaired, the translation services of interpreters, the identification of witness statements, obtaining expert opinions remotely, and ensuring the secure circulation of electronic documents were studied. Practical aspects, legislative changes and additions, as well as the use of modern information technologies in the activities of assisting persons in the judicial process, and the comparative analysis of the experience of foreign countries in the field of digitization were examined. The article concludes with conclusions, suggestions, and recommendations on improving the current procedural legislation and judicial practice.

Keywords: expert, interpreter, witness, digitization, electronic, videoconference, artificial intelligence, remote, platform, application, program.

Kirish

Odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslarning iqtisodiy sud ishlarini yuritishdagi ishtirokini raqamlashtirish bugun zaruratga aylandi. Sudda ekspertlar

faoliyatini zamon talablariga mos ravishda raqamlashtirish, iqtisodiy sudda guvoh ko'rsatuvini aniqlashda axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari, tarjimon tarjima xizmatini amalga oshirayotganda,

dasturlar va ilovalarni qo‘llash kabi masalalar hanuz dolzarbligicha qolmoqda. Huquqshunos olimlarning (S.S. Gulyamov va A.S. Sidiqov, O. Pirmatov, Emiy Seylzy, K.L. Branovitskiy) tadqiqot ishlarida ham aynan shu masalaga urg‘u berilgan.

Sudlar faoliyati va jarayonlarini zamonaviy axborot texnologiyalari bilan ta‘minlash, elektron texnologiyalar yordamida odil sudlovga erishish, shu orqali sudlar samaradorligini oshirish va elektron sud jarayonlari tobora kengayib bormoqda. Hozirgi paytda odil sudlovni raqamlashtirish jarayoni ikki asosiy shaklda amalga oshirilmoqda: birinchisi – elektron sudlov tizimi yaratish; ikkinchisi – sud qarorlari (hujjatlari)ni qabul qilishda sun‘iy intellektdan foydalanish. Bu borada huquqiy asoslar yaratilgan va jarayonni takomillashtirish davom etmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni (2022), “Odil sudlovga erishish imkoniyatlarini yanada kengaytirish va sudlar faoliyati samaradorligini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-11-sonli Farmoni (2023), O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston — 2030” Strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli Farmoni (2020), O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sudlar faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori (2017)ga asosan, sud tizimini to‘liq raqamlashtirish, ochiqlik va shaffoflikni ta‘minlash, sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etish, idoralararo elektron ma‘lumot almashinuvini yaxshilash, sud majlislarida masofadan turib ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish hamda elektron hujjatlarning xavfsiz aylanishini ta‘minlash muhim hisoblanadi.

Material va metodlar

Raqamlashtirish bilan bog‘liq ushbu muammolarni yoritishda tarixiy, tahliliy, qi-

yosiy, analogiya, tizimli-funksional, model-lashtirish metodlaridan foydalanildi. Maqola-ning tadqiqot obyekti sifatida iqtisodiy protsessda ekspert ishtirokiga oid barcha jarayonlar tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari

Bugungi kunda Adliya vazirligi huzurida-gi X. Sulaymonova nomidagi Respublika sud ekspertiza markazi tomonidan ekspertiza tadqiqotlarida “EnCase forensic”, “Belkasoft Evidence Centre X” va “ACElab PC-3000 portable II” maxsus dasturiy ta‘minotlaridan foydalanib kelinmoqda [1]. Tadqiqot o‘tkazish jarayonida sud ekspertlarining zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanib xulosa berishi hal qiluv qarorining qonuniy, asosli va adolatli chiqishiga olib keladi.

Ko‘plab xorijiy davlatlarda ham sud ekspertlari faoliyatida bir qancha dasturlar, platforma (ilova)lardan foydalanilishi dalillarni isbotlash imkonini bermoqda. Xususan, sud ekspertlari uchun mo‘ljallangan “EnCaseForensic” dasturidan foydalanish muhim hisoblanadi [2]. Ushbu dastur qattiq disklardagi dalillarni tiklash uchun ishlatiladi, bu esa sud ekspertiga hujjatlar, rasmlar va boshqa ma‘lumot (dalillar)larni to‘plash uchun foydalanuvchi fayllarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Dastur yordamida sud ekspertlari tadqiqot o‘tkazish bilan birga yangi mutaxassislarni tayyorlashi va sertifikat berishi mumkin.

“Belkasoft Evidence Center X” barcha turdagi raqamli media qurilmalari va ma‘lumotlar manbalari, jumladan, kompyuterlar, mobil qurilmalar hamda bulutlarda chuqur tekshiruvlar o‘tkazish, shifrlangan qurilmalarga kirish uchun qo‘llanadi. “ACElab PC-3000 portable II” HDD formatda ma‘lumotlarni tiklash va qayta tiklash ishlari amalga oshiriladi. Mazkur dasturiy ta‘minot 129 ta mamlakatga sotilgan va ular bundan foydalanib kelmoqda.

“Forensic Toolkit” – sud ekspertlari uchun mo‘ljallangan yana bir dastur. U har xil ma‘lumotlarni qidirib, qattiq diskni skaner-

laydi hamda o'chirilgan elektron pochta manzillarini aniqlashi mumkin, shuningdek, shifrlashni buzish imkoniga ega [3].

Elektron ma'lumot o'zining nomoddiy shakli, hajmi va doimiyliги bilan qog'oz axborotdan farq qiladi. Elektron ma'lumotlar, odatda, qog'oz hujjatlarda uchramaydigan ma'lumotlar bilan birga keladi va ular dalil sifatida muhim rol o'ynashi mumkin. Shu o'rinda sud jarayoni uchun muhim ma'lumotlarni oldindan tekshirish maqsadida "eDiscovery" elektron platformasidan foydalanish imkoniyati yaratilgan. Elektron shaklda saqlanadigan har qanday ma'lumotlar umumiy "eDiscovery" qoidalariga muvofiq ishlab chiqarilishi mumkin [4]. Ushbu turdagi ma'lumotlar elektron pochta va ofis hujjatlari (elektron jadvallar, taqdimotlar, hujjatlar, PDF-fayllar va boshqalar) fotosuratlar, videolar, tezkor xabarlar, hamkorlik vositalari, matn, xabar (SMS) almashish ilovalari, ijtimoiy media vaqtinchalik xabarlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Bir nechta dasturlar sud ekspertlarining tadqiqot olib borishida foydali hisoblanadi. Yuzni tanib olishga mo'ljallangan "OpenFace", "FaceID", "NEC" va "Cognitec" texnologiyasi suratlar yoki videolardagi yuz qiyofalarini aniqlash va taqqoslash uchun qo'llanadi. Sud ekspertlari asl nusxada ko'rinmaydigan ma'lumotlar va tafsilotlarni ochish uchun tasvir sifatini oshirish, kontrast va yorqinlikni kuchaytirish, aniqlashtirish yoki sozlash uchun tasvirni yaxshilash usullaridan foydalanadi. Jumladan, "Adobe Photoshop", "Amped FIVE" va "ImageJ" kabi dasturlar, odatda, tasvirni yaxshilash uchun ishlatiladi. Aniqlikni oshirish va tahlil uchun qulayroq qilish yoki beqaror videotasvirlarni barqarorlashtirish maqsadida "Adobe Premiere Pro", "Final Cut Pro" va "Mercalli" kabi maxsus videostabilizatsiya vositalari qo'llanadi. Rasmlar yoki videolardagi aniq obyektlar yoki naqshlarni aniqlash va kuzatish, har bir obyektни nomma-nom aytib o'tishi uchun vizual "TensorFlow" va "Yolo" (faqat bir marta qaraladi) ilo-

valari kabi ochiq manbali kutubxonalardan foydalaniladi [5].

Sud ekspertlarining sud organlari bilan hamkorligini ta'minlash, ularning birgalikda ishlashi, ma'lumotlar, o'quv materiallari, resurslar va ilg'or tajribalarni almashishishi va sa'y-harakatlarini muvofiqlashtirishda xavfsiz, samarali vositalarni taqdim etish uchun hamkorlik platformalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Platformalar xavfsiz muhitda aloqa va hamkorlikni soddalashtirishga yordam beradi. Sud ekspertlari foydalanishi mumkin bo'lgan mashhur hamkorlik platformalariga (ilovalari) quyidagilar kiradi: "Microsoft Teams", "Slack, Zoom", "Google Workspace" (formerly G Suite), "SharePoint", "Jira", "Confluence". Mazkur platformalar sud ekspertlariga sud jarayonida masofaviy ishtirok etish va unda qasamyod qabul qilish yoki tasdiqlash bayonnomalari tuzish imkonini beradi. Bunda sudlar qasamyod qilish yoki tasdiqlashdan oldin masofaviy ekspertning shaxsini tekshirish tartib-qoidalarini amalga oshirishi mumkin. "Verification of Identity" platformasi (ilova) shaxsni tasdiqlashda video orqali pasport yoki haydovchilik guvohnomasi kabi shaxsni tasdiqlovchi hujjatlarni tekshirishni o'z ichiga olishi mumkin.

Bundan tashqari, dalillarni taqdim etishda 3D formatdagi fotografiya vositalaridan foydalanish va ma'lumotlarning shu orqali ekspertiza tekshiruvi uchun berilishi maqsadga muvofiq. Sudga olib kelish imkoniyati bo'lmagan yoki olib kelinishi qiyin bo'lgan dalillar, shuningdek, tez buziladigan ashyoviy dalillarni sud ular turgan joyda ko'zdan kechirishi va tekshirish joyi, vaqtini 3D formatda fotosurat ko'rinishida aks ettirishi lozim [6]. 3D modellash tirish xorijiy davlatlar, jumladan, Hindiston, Yaponiya, Rossiya, Belarus, Xitoy, Germaniya, Shveysariya, Fransiya, Buyuk Britaniya, AQSHda qo'llanib kelmoqda.

Sudga olib kelish imkoniyati bo'lmagan yoki olib kelinishi qiyin bo'lgan dalillarni tekshirishda mutaxassis, ekspert faoliyatida dronlardan (uchuvchisiz boshqariladigan

moslamalardan) foydalanish tizimini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq. Ushbu holat dallalarni obrazli rasmga olish va ular ketma-ketligini anglash imkoniyati hamda tasvirni ob-havo sharoitiga moslashgan holda olish imkonini beradi. 3D modellash tizimida bevosita joydagi sahna va undagi obyektlarni rekonstruksiya hamda vizualizatsiya qilish bo'yicha ekspert vazifalarini avtomatlashtirish mumkin. Natijada esa ekspertiza sifati, muddati va butun tadqiqot jarayoni sezilarli darajada osonlashadi. Mazkur jarayonda "Agisoft Metashape" va "RealityCapture" kabi fotogrammetriya dasturlari bir nechta tasvirlar yordamida sahnalarni tahlil qilish va qayta qurish uchun ishlatiladi.

Shuningdek, "e-filing" tizimi orqali taraf-lar nizoli masala bo'yicha ekspertiza o'tkazish yoki mutaxassisni jalb qilish yuzasidan iltimosnoma bilan murojaat qilgan bo'lsa, ekspertiza tayinlash va mutaxassisni iqtisodiy ishga jalb etish masalani hal qiladi. Bugungi kunda ekspertiza markazlari faoliyatini elektronlashtirish izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Bu esa iqtisodiy ishlar bo'yicha sudlarda "Electronic Court Case Management System" tizimining faoliyat unumdorligini oshiradi.

K.L. Branovitskiy va boshqalar sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning quyidagi muammolariga to'xtalib o'tgan:

a) sud tizimidagi katta ma'lumotlar manbayini sun'iy intellektdan foydalangan holda tartibga solish;

b) sud-da sun'iy intellekt orqali ekspert xizmatidan foydalanish muammosi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Sun'iy intellekt texnologiyalari inson tajribasini talab qiluvchi qator funksiyalarni bajarish imkonini beradi. Bunday funksiyalar jarayon ishtirokchilariga ekspert xulosasi va tegishli baho berishi mumkin [7]. Demak, yuqorida keltirilgan sun'iy intellekt texnologiyalari sud ekspertizasi xulosasini yanada asoslash va oydinlashtirish hamda sudlarda ishonchli isbotlash vositasi sifatida xizmat qiladi.

Rossiya Federatsiyasi arbitraj (iqtisodiy) sudlari tizimida ishda ishtirok etuvchi shaxslar uchun "My Arbiter" tizimi orqali ishning elektron materiallaridan foydalanish imkoniyati yaratilgan. Bu ishda ishtirok etuvchi shaxslarning ekspert xulosasi mazmuni bilan sud majlisi oldidan tanishish huquqlarini ta'minlash maqsadida bunday shaxslarga ekspert xulosasining nusxasini yuborish tartibini belgilashni nazarda tutadi.

Soha mutaxassislari sudlarda odil sudlovga ko'maklashuvchi shaxslar faoliyatini raqamlashtirish borasida ham fikr bildirishgan. S.S. Gulyamov va A.S. Sidikovning fikricha, virtual xona tashkil etish va u orqali mutaxassis, guvoh, ekspert yoki tarjimon, shuningdek, adolatli hamda qonuniy qarorlar qabul qilishda ishtirok etishi muhim hisoblangan boshqa shaxslarni taklif qilish zarurati vujudga kelsa, sudya virtual sudga kirish uchun bir martalik parol taqdim etadi. Ushbu kirish paroli yig'ilish vaqti va joyi, shuningdek, sudning virtual majlisida ishtirok etish to'g'risida ko'rsatma bilan birgalikda sud qatnashuvchisining elektron manzili yoki shaxsiy kabinetiga yuborilishi mumkin [8]. Sudyalarning tajribasi va malakasi, ma'lum toifadagi iqtisodiy ishlarni ko'rish amaliyoti, ekspert xulosasini boshqa dalillar bilan solishtirish imkoniyati sudga nafaqat ekspert xulosasi mantiqiyli-gi, balki tekshirish usullari ilmiyligi, xulosalar to'liqligi, ularning asoslilikini har tomonlama tekshirish imkonini beradi.

M. Bazorov, S. Hamroqulovlarning fikricha, vakolatli organlar bilan birgalikda sud-expertlik faoliyatiga oid ma'lumotlarni yetkazish hamda axborot hamkorligi, turlarini ta'minlashda zarur bo'lgan elektron tizim joriy etish kerak. Sud ekspertizasiga axborot texnologiyalarining keng joriy etilishi jarayonga sarflanadigan vaqtning qisqarishi va qog'ozbozlikning kamayishiga olib keladi [9]. "Efficiency and expeditiousness" [10] doktrinasiga asosan, nizolarni tezkorlik va samaradorlik bilan o'z vaqtida hal etish, suddagi jarayonni soddalashtirish, ishlarni samarali

boshqarish va kechikishlarga yo'l qo'ymaslik zarur.

Ekspert faoliyatining barcha jabhalari ni qamrab olgan holda, ekspertlarni sud jarayoniga qisqa muddatlarda jalb etish va ularning xulosasini belgilangan muddatlarda olish; ekspertlarni tezda qidirib topish, ularning maxsus bilim darajasini aniqlash hamda qisqa vaqtlarda ularni ishga jalb etish; sud ekspertlari va ekspertizaga aloqador ma'lumotlarni to'plash, ekspertizaga oid harakatlarni bajarishga doir tashkilotlar bilan barcha turdagi axborot hamkorligini ta'minlashga mo'ljallangan "E-ekspertiza" yagona axborot tizimi joriy qilish taklif etiladi.

Odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslardan biri – tarjimon faoliyatini raqamlashtirish masalasi sun'iy intellekt davrida muhim hisoblanadi. Tegishli kodeks, qonunlar va hattoki Plenum qarorida ham iqtisodiy sud ishini yuritishda til bilmaydigan shaxslarga tarjimon xizmatlaridan foydalanish huquqi kafolatlangan.

Sud majlisi videokonferensaloqa rejimida o'tkazilganda ham suddagi ish yuritish tilini bilmagan protsess ishtirokchilarining tarjimon yordamidan foydalanishi hamda o'z ona tilida gapirish huquqi ta'minlanadi. Tarjimonga huquq va majburiyatlari tushuntiriladi hamda tilxat olinib, ishni ko'rayotgan sudga yuboriladi. Tarjimon kelmasa yoki qo'shimcha dalillar taqdim etmoqchi bo'lsa yoxud videokonferensaloqa o'rnatish imkoni bo'lmaganda (ishni ko'rish jarayonida texnik nosozliklar, shuningdek, elektr energiyasi yetkazib berilishidagi uzilishlar yuzaga kelganda), ishlarni ko'rish keyinga qoldiriladi. Shu sabablar bilan sud majlisi qoldirilganda, ishni ko'rayotgan sud boshqa aloqa vositasi orqali videokonferensaloqa rejimidagi sud majlisini o'tkazishga ko'maklashadigan sudning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bo'yicha xodimini, bu xodim esa, o'z navbatida, sud majlisiga kelgan protsess ishtirokchilari (tarjimon, guvoh, mutaxassis va ekspert)ni yangi sud majlisining kuni va vaqti

haqida tilxat orqali xabardor qilishi belgilangan.

Tarjimonlarning sudda masofaviy ishtirokini ta'minlashda xorijiy davlatlarda bir qancha platformalar, ilovalar va boshqa dasturlardan ham foydalanilmoqda. Jumladan, "Kudo" ko'p tili uchrashuvlar va tadbirlar uchun mo'ljallangan bulutga asoslangan platformadir. U tarjimonlarga dunyoning istalgan nuqtasidan ishlash imkonini beruvchi masofaviy sinxron tarjimoni amalga oshiradi. U, odatda, sud jarayonlari, konferensiyalar, vebinarlar va virtual tadbirlar uchun ishlatiladi [11]. Mazkur platforma orqali tarjimonlar real vaqt rejimida inson tilidagi tarjimoni ishtirokchilarning smartfonlari va kompyuterlariga uzatadi hamda unga har bir kishi istalgan joydan o'zi xohlagan tilda qo'shila oladi. Har bir uchrashuvda 32 tagacha tilni qo'llab-quvvatlash mumkin. "Kudo" mijozlarga platformaga o'z tarjimonlarini olib kelish yoki "Kudo Interpreter Marketplace" orqali professional tarjimonlarni bron qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, "ZipDX" va "Boostlingo" masofaviy platformalari ham tarjimonlar va sudlar uchun muhimdir. Ularda tarjimonlar virtual uchrashuvlarga qo'shiladi va real vaqtda tarjima xizmatlarini ko'rsata oladi [12]. "Boostlingo" platformasida tarjimonlarni boshqarish, virtual sinxron yoki ketma-ket tarjimoni ta'minlash, bir vaqtni o'zida ham tarjima, ham imo-ishora tarjimasidan foydalanish mumkin.

AQShdagi yana bir tarjimonlar uchun zarur bo'lgan platforma (ilova) "Languageline"dir [13]. Bundan maqsad telefon yoki kompyuter orqali tarjimonlik qilish uchun malakali tarjimonni topish va telefon aloqasi o'rnatish, tarjimonga xizmat uchun haq to'lashni tartibga solishdir. Mazkur "Languageline" platformasida tarjimonlarning sertifikati yoki boshqa malakaga ega ekanligi aniqlanadi va unda aks ettiriladi. Sudlarda telefon orqali tarjimonlik xizmatlari rasmiy sud va bir necha daqiqadan bir

necha soatgacha davom etadigan suddan tashqari suhbatlar uchun taqdim etilgan. “Languageline” Services (LLS) 140 dan ortiq tillarda mijozlarga tarjimonlik xizmatlari ko‘rsatadi. Xizmat har kuni 24 soat davomida ishlaydi. Aksariyat hollarda (taxminan 98 foiz) ulanish xizmat so‘rovini olgandan keyin bir daqiqa ichida o‘rnatiladi. Tarjimon uchun dasturga birinchi ulanayotganda to‘lov qilinadi va oylik minimal to‘lov belgilanadi. Tarjimon xizmatini oluvchiga ID raqami va shaxsiy kirish kodi taqdim etiladi. Shu bilan bir qatorda, “Closed Captioning and Transcription”ga asosan, onlayn shaklda tarjima amalga oshirilayotgan vaqtda kar va eshitish qobiliyati past bo‘lganlar, yozma transkripsiyani afzal ko‘rganlar uchun audio yozma matnga aylantiriladi. Real vaqt rejimida matn ekranning pastki qismida va har qanday tovush, ovoz va boshqa ko‘rinishda paydo bo‘ladi. Mazkur dastur va ilovalarning tarjimon hamda uning faoliyati uchun foydali tomoni ko‘p. Unda aynan tarjimoni amalga oshirish, tarjimaning aniq va tiniq bo‘lishi, tarjimonlarni topish va sudga jalb etish, ularning masofadan ishtirok etishini ta‘minlash, real vaqt rejimida tarjima qilish hamda kar-soqovlar uchun surdo va subtitrl xizmatlari ko‘rsatish yuqori baholangan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, “e-translator.uz” sayti va ilovasini yaratish maqsadga muvofiq. Unga tarjimonlar ro‘yxati, ism-familiyasi, tarjima qiladigan tillari, staji, surdo tarjimonlar haqida ma‘lumotlar joylanadi. Ushbu sayt orqali onlayn tilxat yordamida jinoiy javobgarlik haqida ogohlantirish mumkin bo‘ladi. Sayt orqali sertifikat tekshiriladi, tilni tarjima qilish darajasi aniqlanadi, tarjima narxлари keltirib o‘tiladi, xavfsizlik darajasi belgilanadi. Ilovasi orqali real vaqt rejimida onlayn tarjima amalga oshiriladi.

Odil sudlovga ko‘maklashuvchi shaxslardan biri bo‘lgan guvoh va uning ko‘rsatuvlarida axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish muhim rol o‘ynaydi. Odil sudlovni amalga oshirishga ko‘maklashuvchi

shaxslar videokonferensaloqa rejimidagi sud majlisida ishtirok etishga haqliligi belgilangan. Videokonferensaloqa rejimidagi sud majlisida shaxslarning ishtirok etish huquqi ishni sud muhokamasiga tayyorlash to‘g‘risidagi ajrimda ko‘rsatilib [14], ajrim odil sudlovni amalga oshirishga ko‘maklashuvchi shaxslar hamda ularning bunday majlisda ishtirok etishiga ko‘maklashadigan tegishli sudga yuboriladi. Videokonferensaloqa rejimidagi sud majlisini o‘tkazishda odil sudlovni amalga oshirishga ko‘maklashuvchi shaxslarning vakillari vakolatlarini tasdiqlovchi ishonchnomalar, shuningdek, sud majlisida taqdim etilgan dalillar ishni ko‘rayotgan sudga yuboriladi.

Odil sudlovni amalga oshirishga ko‘maklashuvchi shaxslarning videokonferensaloqa rejimidagi sud majlisida ishtirok etish huquqi birinchi apellyatsiya va kassatsiya instansiyalari sudlarining sud majlisida amalga oshirilishi mumkin. Videokonferensaloqa (VC) sud jarayonlaridan manfaatdor bo‘lgan har qanday shaxsga sud majlisida masofadan turib ishtirok etish imkonini beradi. Eng oddiy shaklda uzoqda joylashgan guvoh o‘z ko‘rsatmasini sud zalida bitta ekran va bitta kameraga ega bo‘lgan sudga videohavola orqali berishi mumkin [15].

Bugungi kunda onlayn sud majlislarida guvohlar shaxsini aniqlashda zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanish mumkin. Bu guvohlarning yolg‘on ko‘rsatuv berishining oldini olishda ham qo‘l keldi. Jumladan, “lie detector” qurilmasi, asosan, shaxslarga bir qator savollar berilganda, ularning fiziologik holatiga qarab, gapi haqiqat yoki yolg‘on ekanini aniqlash uchun ishlatiladi [16]. “Lie detector”ning asosiy vazifasi yolg‘on gapirayotganda, inson tanasidagi fiziologik o‘zgarishlarni qayd etishdir. “Lie detector” yordamida bir nechta holatlar aniqlanishi mumkin. Birinchisi – guvohlik ko‘rsatuvini berayotgan shaxsning yolg‘on gapirayotganini yurak urishini (*Heart Rate (Cardiovascular Acti-*

vity)) eshitish orqali aniqlash. Ya'ni bunda uning ko'kragiga o'rnatilgan elektrodlar yoki sensorlar yordamida yurak urish tezligi o'lchanadi. Shaxs yolg'on guvohlik ko'rsatuvi berayotgan bo'lsa, asabiylashish yoki stress tufayli yurak urishi tezlashishi mumkin. Ikkinchisi – shaxsning nafas olish (*Respiration (Breathing)*) tezligini aniqlash orqali amalga oshiriladi. Bu moslama shaxsning ko'krak va qorin bo'shlig'iga datchiklar o'rnatish orqali uning nafas olish tezligini nazorat qiladi. Agar shaxsda sayoz yoki tartibsiz nafas olish holati kuzatilsa, u yolg'on ko'rsatuv berayotgan bo'lishi mumkin. Uchinchisi – terining elektr o'tkazuvchanligini o'lchaydigan galvanik teri reaksiyasi (*Galvanic Skin Response*). Unda shaxs yolg'on guvohlik ko'rsatuvi berayotganda, tashvishlanishi yoki asabiylashishi natijasida tez-tez uchraydigan terlash teri o'tkazuvchanligiga ta'sir qilishi mumkin. To'rtinchisi, qon bosimi (*Blood Pressure*) orqali guvohlik ko'rsatuvining haqiqat yoki yolg'on ekanligini aniqlash. Ya'ni qon bosimining oshishi asabiylashish bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Emiy Seylzyinning fikriga ko'ra, sud ishlarini yuritishni raqamlashtirishning quyidagi jihatlari inobatga olish kerak [17]:

- telefon yoki videokonferensiya aloqa rejimida guvoh ko'rsatuvlarining ta'sirini aniqlash;
- guvohning xulq-atvorini kuzatish zarurati;
- guvohlarning kasallik yoki boshqa biiron-bir sabab tufayli sud majlislarida ishtirok eta olmasligi.

O. Pirmatov onlayn sud majlislarida hali so'roq qilinmagan guvohlarning onlayn sud majlislarini kuzatishiga yo'l qo'yilmasligini ta'kidlaydi. Ularni so'roq qilish vaqti kelganda, raislik qiluvchi tomonidan onlayn sud majlislariga kirishiga ruxsat beriladi [18].

XXR qonunchiligiga binoan, guvohlar sud majlisida shaxsan ko'rsatma berishlari shart. Biroq guvohning betoblighi, tabiiy ofatlar ham-

da boshqa fors-major holatlarida sudning ruxsati bilan guvoh videokonferensaloqa rejimida ko'rsatmalar berishi mumkin [19]. Ukraina Respublikasida ishda ishtirokchilarning e'tirozlari bo'lmasa, guvoh sud majlisida videokonferensaloqa orqali ishtirok etishi mumkin. Sud guvoh kasalligi, keksaligi, nogironligi yoxud uzrli sabablar bo'lganda, sudga kelmasa, ishda ishtirok etadiganlarning e'tirozlaridan qat'i nazar, videokonferensaloqa orqali sudda ishtirok etishga ruxsat berishi mumkin (XPK 66-moddasi).

Qozog'iston Respublikasida guvohning kasalligi, keksaligi, nogironligi, turgan joyining uzoqligi yoki boshqa uzrli sabablar bo'lganda, sudga kelmaganligi oqibatida o'zi joylashgan hududdagi sud tomonidan yoki texnik aloqa vositalaridan foydalangan holda so'roq qilinishi mumkin (FPK 81-moddasi). Bolgariya Respublikasida guvoh chaqiruv bo'yicha kelmasa, sud unga jarima soladi.

Ushbu davlatlar qonunchiligida "guvoh kasalligi, keksaligi, nogironligi yoki boshqa uzrli sabablarga ko'ra, chaqiruv yuzasidan sudga kela olmasa, u turgan joyda sud yoki videokonferensaloqa vositasi orqali so'roq qilinadi" deb keltirilgan (FPK 85-moddasi). Onlayn sud majlislarida ham so'roq qilinmagan guvohlarga sud platformasidagi onlayn sud majlislariga kirishiga ruxsat berilmasligi, shu orqali o'zidan oldingi guvohlar qanday ko'rsatma berganini bilib olmasligi ta'minlanadi. Shu orqali ularning ko'rsatmasini o'zgartirishga yo'l qo'yilmasligi mumkin.

Qozog'iston Respublikasida quyidagi dastur nizo taraflariga videoaloqa orqali sud jarayoniga to'g'ridan to'g'ri bog'lanish va sudga dalillar taqdim etish imkonini beradi. Buning uchun smartfonga "TrueSonf" dasturini o'rnatish kifoya qiladi.

"Virtual sud" mobil ilovasining afzalliklaridan biri – bu tezkorlikdir [20]. Ushbu mobil dasturdan uyda, ofisda va hatto sayohat paytida ham foydalanish mumkin. Qurilmani har qanday mobil telefon, smartfon, planshet,

kompyuter orqali qo'llasa bo'ladi. Unga maxsus "TrueSonf" ilovasini o'rnatish kifoya. Buning asosiy mezonlari Internetdan foydalanish imkoniyati mavjudligidir.

Sud organlari, sud protsessi ishtirokchilari faoliyatiga zamonaviy axborot texnologiyalarini faol va zudlik bilan joriy etish odil sudlovning ochiqligi hamda shaffofligini ta'minlaydi. Ishlar hamda nizolarni ko'rib chiqish vaqtini maqbullashtirish, ularni sudga cha va sudda onlayn hal qilish, shuningdek, ma'lumotlardan qulay, tezkor ravishda foydalanish uchun yuqoridagi sun'iy intellektga asoslangan texnologiyalar xizmatidan foydalanish o'rinnidir.

Xulosalar

Yuqoridagilardan kelib chiqib, aytish mumkinki, odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslar faoliyatini raqamlashtirish, qonunchilikni takomillashtirish va xorijiy tajribani o'rganish muhimdir. Mamlakatimizda bu sohada muayyan masalalar o'z yechimini kutmoqda. Jumladan:

– Adliya vazirligi huzuridagi X. Sulaymonova nomidagi Respublika sud ekspertiza markazi ekspertiza tadqiqotlarida bir nechta maxsus dasturiy ta'minot turlaridan foydalanib kelinmoqda, lekin bu tadqiqotlarni to'la ochish uchun yetarli emas;

– real vaqt rejimida inson tilidagi tarjima ishtirokchilarning smartfonlari va kompyuterlariga uzatish hamda jarayonga har bir kishiga istalgan joyidan o'zi xohlagan tilda qo'shila olish imkonini beruvchi dasturlar, ilova va platformalarni sudda qo'llash, ularni protsessga keng jalb qilish lozim;

– guvohning yolg'on ko'rsatuvini aniqlash imkonini beruvchi elektron vositalarni qo'llash usulidan samarali foydalanish zarur. Bu esa guvohning haqiqatni aytishi hamda odil sudlovni ta'minlash tomon qo'yilgan yana bir qadam bo'ladi.

REFERENCES

1. Republican Center of Forensic Expertise named after H. Sulaimanova under the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan. Available at: <https://sudexpert.uz/>
2. Shaweta S., Bansi L.R., Avinash Sh Analysis of Digital Forensic Tools. *Journal of Computational and theoretical Nanoscience*, 2020, Vol. 17/6, 2459–2467 pp. Available at: https://www.researchgate.net/publication/346809308_Analysis_of_Digital_Forensic_Tools
3. Forensic's Blog. Available at: https://forensicfield.blog/forensic-toolkit-ftk/?expand_article=1
4. Michel N., Flavio E.D., Helvio P.P., Rafael T.S.Jr., E-discovery as a mean to improve information security. Available at: www.researchgate.net/publication/3224376099_Ediscovery_as_a_mean_to_improve_information_security
5. Upulie H., Lakshini K. Real-Time Object Detection Using YOLO. A Review. *ResearchGate*, 2021. Available at: https://www.researchgate.net/publication/351411017_Real-Time_Object_Detection_Using_YOLO_A_Review
6. Materials of the international scientific and practical conference on the current problems of forensic expertise in Uzbekistan and their scientific and innovative solutions. Tashkent, 2022, p. 402.
7. Branovitskiy K.L., Rents I., Yarkov V., Neznamov A. Tsifrovyye tekhnologii v tsivilisticheskoy protsesse, nekotoryye problemy i perspektivy [Digital technologies in the civilistic process, some problems and prospects]. *ResearchGate*, 2019. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/336408856>
8. Gulyamov S.S., Sidikov A.S. O'zbekistonning raqamli iqtisodiyoti rivojlanishi sharoitida iqtisodiy sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish va virtuallashtirish [Digitization and virtualization of economic

court proceedings in the context of the development of the digital economy of Uzbekistan]. *Uzbek Law Review*, 2020, no. 1, p. 138.

9. Bazorov M., Hamroqulov S. O'zbekiston Respublikasida sud-ekspertlik tizimi yanada takomillashtirilmoqda [The system of forensic expertise is being further improved in the Republic of Uzbekistan]. *Lawyer Herald*, 2020, no. 1, pp. 148–154.

10. Efficient and expeditious Norwegian ad hoc arbitral process, a case for adopting elements of international arbitration practices. Available at: <https://schjodt.com/news/efficient-and-expeditious-norwegian-ad-hoc-arbitral-process-a-case-for-adopting-elements-of-international-arbitration-practices>

11. Fantinuoli C., Marchesini G., Landan D., Horak L. KUDO Interpreter Assist: Automated Real-time Support for Remote Interpretation. Available at: https://www.researchgate.net/publication/357646449_KUDO_Interpreter_Assist_Automated_Real-time_Support_for_Remote_Interpreter_Assist

12. Boostlingo. Available at: <https://boostlingo.com/>

13. Hewitt W.E. Court Interpretation: Model Guides for Policy and Practice in the State Courts. National Center for State Courts Publication Number, 1995.

14. Kushalnagar R.S., Lasecki W.S., Bigham J.P. *Captions Versus Transcripts for Online Video Content Conference Paper*. 2013.

15. A New Lens. Reframing the Conversation about the Use of Video Conferencing in Civil Trials. *Ontario Osgoode Hall Law Journal*, 2012, Vol. 50/2/431, p. 5.

16. Farwell L. Lie Detection. Encyclopedia of Forensic Sciences. *ResearchGate*, 2013, pp. 144–149. DOI: 10.1016/B978-0-12-382165-2.00025-8. Available at: https://www.researchgate.net/publication/284796541_Lie_Detection

17. Amy S. A New lens: Reframing the conversation about the use of videoconferencing in civil trials. *Ontario. Osgoode Hall Law Journal*, 2012, vol. 50/2.

18. Pirmatov O. Fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish va virtuallashtirish [Digitization and virtualization of civil litigation]. 2023.

19. Civil Procedure Law art. 2017.

20. Dobrota L. Virtualniy sud [Virtual court]. *Kazakhstan Pravda*. Available at: www.zakon.kz.